

نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

مؤلفان:

نبی الله رشنو

همایون حمیدی فراهانی

مرکز ملی مطالعات جهانی شدن

فهرست نویسی پیش از انتشار

سرشناسیه	۱ : رشنو، نبی الله، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور	۲ : نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران/ مؤلفان: نبی الله رشنو، حمید فرغانی.
مشخصات نشر	۳ : تهران: مرکز ملی مطالعات جهانی، ششاد، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	۴ : ۳۶۵ ص.
شابک	۵ : 978-600-82991-4-7
صیغت فهرست نویسی	۶ : فبا.
بخداشت	۷ : کتابخانه: ص ۳۱۹-۳۲۵.
موضوع	۸ : سیاست جهانی - ایران
موضوع	۹ : سیاست اقتصادی
موضوع	۱۰ : اقتصاد - ایران
موضوع	۱۱ : روابط بینالملل
شماره افزوده	۱۲ : خسته، فراهانی، همایون، ۱۳۳۸ -
شماره افزوده	۱۳ : مرکز ملی مطالعات جهانی، ششاد
رده بنده کنگره	۱۴ : ۱۳۶۲ ۵۲۵۸ ۲۲۱۹
رده بنده دیوبی	۱۵ : ۳۳۰/۱۳۰۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۱۶ : ۳۱۰۸۸۸۸

نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

مؤلفان: نبی الله رشنو، همایون حمیدی فراهانی

ویراستار: علی اصغر عطاءاللهی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: فروردین ۱۳۹۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: انتشارات مرکز ملی جهانی شدن

چاپ و صحافی: آیین چاپ تابان

شابک: ۷-۴-۹۲۹۹۴-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۱۱۰۰۰۰ ریال

تمام حقوق مادی و معنوی این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی ناشر: تهران، سعادت آباد، خیابان هجدهم، پلاک ۱۷

تلفن: ۷-۲۲۰۷۳۰۲۴، نمابر: ۲۲۰۶۳۹۸۱

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	فصل اول: مباحث نظری
۱۵	مقدمه
۱۶	الف- مبانی ژئوپلیتیکی
۱۶	سیر تحول در گفتمان ژئوپلیتیک
۱۸	قدرت و نظریه‌های ژئوپلیتیک
۲۲	عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک
۲۲	عوامل ثابت ژئوپلیتیکی
۲۶	عوامل متغیر ژئوپلیتیک
۲۸	مفهوم منطقه‌ی ژئوپلیتیکی
۲۸	تعلق ژئوپلیتیکی
۲۹	تحول ژئوپلیتیکی
۲۹	بحران ژئوپلیتیکی

۳۰ وزن ژئوپلیتیکی

۳۱ روابط ژئوپلیتیکی

۳۱ ژئوپلیتیک و سیاستگذاری

۳۲ ژئوپلیتیک و روابط خارجی

۳۳ نظام ژئوپلیتیک

۳۴ ساختار ژئوپلیتیکی

۳۶ گذار ژئوپلیتیکی

۳۷ ژئوپلیتیک و امنیت ملی

۳۸ ژئوپلیتیک و منافع ملی

۳۹ جهت گیری های استراتژیکی

ب- مبانی اقتصادی

۴۱ ژئواکونومی

۴۲ مداخلات بین المللی

۴۴ جنگ های مدرن

۴۶ الگوهای قدرت نرم

۴۷ روابط خارجی و توسعه

۴۸ اقتصاد و روابط خارجی

۵۱ دیپلماسی اقتصادی

۵۲ روابط اقتصادی

۵۲ چالش های نوین اقتصادی

۵۳ - مدیریت بهینه در اقتصاد سیاسی

۵۳ - بهره برداری متناسب از منابع

۵۴ مدل‌های جدید تکنولوژیکی

۵۴ مدل‌های بهینه‌ی اشتغالزایی

۵۵ الگوهای نوین توسعه‌ی اقتصادی

۵۵ ابعاد گفتمان جهانی شدن

۵۹ چشم انداز تحولات درپازل اقتصادی و ژئوپلیتیک جهانی

۶۳ فصل دوم: کلیات ژئوپلیتیک و اقتصادی ایران

۶۳ الف- ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایران

۶۳ مقدمه

۶۴ موقعیت فضایی و سرزمینی

۶۷ کلیات جمعیتی

۶۹ جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک

۷۱ سیر تحولات ژئوپلیتیک در ایران

۷۵ تحلیل عوامل ژئوپلیتیک ایران

۷۹ مؤلفه‌های ژئوپلیتیک قدرت ملی ایران

۷۹ - عوامل جغرافیایی افزایش قدرت ملی ایران

۷۹ - عوامل جغرافیایی کاهش قدرت ملی ایران

۸۰ مؤلفه‌های ژئوپلیتیک امنیت ملی ایران

۸۱ سیستم‌ها و زیرسیستم‌های قدرت پیرامونی ایران

۸۲ - خاورمیانه در نظام بین‌الملل

۸۳ - خلیج فارس در نظام بین‌الملل

۸۷ - منطقه‌ی خزر- قفقاز در نظام بین‌الملل

۸۸ - منطقه‌ی آسیای مرکزی در نظام بین‌الملل

۹۱ - منطقه‌ی شرق و شبه قاره‌ی در نظام بین الملل

۹۲ ب- کلیات اقتصادی ایران

۹۲ مقدمه

۹۲ سیر اجمالی تحولات اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران

۹۷ رویکردهای اقتصادی ایران براساس نوع فعالیت (کشاورزی، صنعت، خدمات)

۹۹ فرصت‌های بالقوه و بالفعل در اقتصاد ایران

۹۹ فرصت‌های اقتصادی در برنامه پنجم

۱۰۰ مزیت‌های سرمایه‌گذاری

۱۰۱ چالش‌های کلی در اقتصاد ایران

۱۰۳ جایگاه نفت در اقتصاد ایران

۱۰۴ نفت و اقتصاد سیاسی ایران

۱۰۷ تحولات اقتصادی ایران از دیدگاه نهادهای جهانی

۱۰۸ جایگاه اقتصادی ایران در رده‌بندی اقتصادهای بازبسته

۱۱۱ فصل سوم: ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران

۱۱۱ مقدمه

۱۱۱ چالش‌های ژئوپلیتیک در سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران

۱۱۹ الف- ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در سطوح همسایگی

۱۱۹ ۱- ژئوپلیتیک و روابط خارجی در ضلع شمالی ایران:

۱۲۵ ۲- ژئوپلیتیک و روابط خارجی در ضلع جنوبی ایران

۱۲۷ ۳- تحلیل ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی ایران با همسایگان غربی

۱۳۱ ۴- تحلیل ژئوپلیتیکی روابط جمهوری اسلامی با همسایگان شرقی

۱۳۳.....	۵- تبیین ژئوپلیتیکی مناطق دریایی در پیرامون ایران
۱۳۴.....	منطقه ژئوپلیتیکی دریای خزر
۱۳۷.....	منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس و تنگه‌ی هرمز
۱۴۰.....	چالش‌ها و تهدیدها در خلیج فارس
۱۴۲.....	ترتیب‌های امنیت جمعی در خلیج فارس
۱۴۶.....	ب- ژئوپلیتیک و روابط خارجی ایران در سطوح منطقه‌ای و جهانی
۱۴۷.....	تحولات ژئوپلیتیکی و تأثیرهای آن در نظام‌های منطقه‌ای پیرامون ایران
۱۵۱.....	جایگاه جمهوری اسلامی ایران در طرح‌های خاورمیانه‌ای آمریکا
۱۵۶.....	ایران در فرآیند تحولات ژئواستراتژی و ژئواکونومی اوراسیا
۱۵۸.....	صف‌بندی قدرت‌ها در مجادله‌ی هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران
۱۶۳.....	مسائل ناشی از حضور آمریکا در حلقه‌ی اول امنیتی ایران
۱۶۴.....	ژئوپلیتیک ایران و جایگاه بین‌المللی روسیه
۱۶۷.....	ایران و گسترش ناتو به شرق

۱۷۱..... **فصل چهارم: اقتصاد سیاسی ایران در عرصه‌ی بین‌الملل**

۱۷۱.....	مقدمه
۱۷۲.....	روابط خارجی ایران و جهانی شدن اقتصاد
۱۷۸.....	نگرش‌ها به جهانی شدن در جمهوری اسلامی ایران
۱۷۹.....	استعداد منطقه‌ای اقتصاد ایران
۱۸۱.....	بلوک‌های اقتصادی و تجاری پیرامون ایران
۱۸۱.....	الف- سازمان همکاری شانگهای
۱۸۲.....	ب- سازمان همکاری اقتصادی اکو و اکوتا
۱۸۳.....	ج- اتحادیه ملت‌های جنوب شرقی آسیا (آسه آن)

جایگاه ایران در بلوک‌ها و معاهدات منطقه‌ای ۱۸۳

اتحادیه‌ی کشورهای فارسی زبان ۱۸۶

ایران و ژئوپلیتیک انرژی ۱۸۷

فصل پنجم: توسعه گرایي در نگرش‌های راهبردی ایران ۱۹۱

مقدمه ۱۹۱

افق راهبردی در روابط اقتصادی ایران ۱۹۲

رویکردهای ژئوپلیتیکی سند چشم‌انداز توسعه‌ی ملی (۱۴۰۴-۱۳۸۴ هـ.ش) ۱۹۴

مسائل اساسی در حوزه‌ی برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ای ۱۹۶

معضلات اساسی در راهبردهای توسعه گرا ۱۹۷

راهکارهای تسريع در تحقق نگرش‌های توسعه گرا ۲۰۱

الزامات الگوی منعطف توسعه‌ی اسلامی - ایرانی ۲۰۳

توسعه در تعامل با سیستم جهانی ۲۰۶

رویکرد راهبردی ژئوپلیتیک و اقتصاد سیاسی ایران ۲۰۹

روابط خارجی؛ پل توسعه‌ی پایدار ایران ۲۱۲

منابع ۲۱۹

پیشگفتار

با توجه به رشد روز افزون جمعیت و نیازهای گسترده‌ی جهان بشری و نیز لزوم تاکید معالک بر تامین امنیت غذایی شهروندان، اکنون تغییر و تحولات اساسی در نگرش‌ها و تعاملات جهانی حاکی از آن است که دیگر نمی‌توان عرصه‌های قدرت نمایی و حوزه‌های نفوذ در مناطق و نواحی گوناگون را صرفاً بر پایه‌ی تصرف یا اشغال سایر سرزمین‌ها بررسی و یا محاسبه کرد. رویکردهای نوین در تعاملات بین‌المللی به‌لکر نقش‌آفرینی ویژه‌ی ابزارهای قدرت نرم و بخصوص میزان تسلط بر گلوگاه‌های اقتصادی و بازارهای عرضه و تامین نیازهای عمومی در تعیین حوزه‌های نفوذ و سطوح قدرت بین‌المللی است. این نگرش در محاسبات و تحلیل‌های نوین ژئوپلیتیکی نیز از اولویت و جایگاه خاصی برخوردار است، چرا که رابطه‌ی سیاست و فضا یک رابطه‌ی دوجانبه و پویاست، به گونه‌ای که پی‌گیری هر سیاستی تطامرات فضایی خاص خود را و هر فضایی نیز سیاست‌های خاص خود نیاز دارد. در چنین اوضاعی، کشور ایران با واقع شدن در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی جهان و بهره‌مندی آن از کارکردهای گوناگون مناطق ژئوپلیتیکی فعال پیرامونی، به یکی از پرجاذبه‌ترین کانون‌های دیپلماسی منطقه‌ای و جهانی تبدیل شده است. این موقعیت نه تنها باعث تأثیرگذاری ایران در فرآیندهای جهانی و منطقه‌ای می‌شود، بلکه با ایجاد آثاری عمیق بر مجموعه‌ی تعاملات سیاسی، اقتصادی و امنیتی کشور، کارکردهای گوناگون مناطق پیرامونی آن می‌تواند مسائل داخلی ایران را نیز تحت تأثیر خود بگیرد. موقعیت ایران در نظام جهانی و منطقه‌ای و کنش و روابط متقابل آن با قطب‌های قدرت جهانی و مناطق ژئوپلیتیکی، دائماً مشکلات جدیدی را می‌آفریند که مجموعاً زمینه‌ی بسیار مناسبی برای مطالعه عوامل پویا و متحول سیاسی با تأکید بر واقعیت‌های اقتصادی و جغرافیایی و بررسی تأثیرات متقابل آنها فراهم می‌آورد. افزون بر این فضای کلی حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به لحاظ ساختارهای جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی و نیز گرایش‌های اعتقادی و آرمانی، به گونه‌ای است که جایگاه بین‌المللی و به ویژه منطقه‌ای این کشور را در نگرش‌های استراتژیک قدرت‌ها، از اوضاع ژئوپلیتیکی منحصربفردی برخوردار کرده است. از آنجا که این اثرگذاری مؤلفه‌های قدرت ملی در سیاست خارجی مستلزم هماهنگی میان جنبه‌های نرم‌افزاری با دیپلماسی و روابط بین‌المللی است، بی‌توجه عملی به این مهم در ادوار تحولات بین‌المللی سبب شده تا این کشور همواره ضمن فقدان جایگاه متناسب در صف‌بندی‌های نظام بین‌الملل، با رشد روزافزون هزینه‌ها در ابعاد داخلی و خارجی مواجه گردد، درک طبیعی و فضایی روابط متقابل مفهومی و کارکردی پدیده‌های مؤثر در این جایگاه با

تحلیلی ژئوپلیتیکی از محورهای استراتژی جهانی بر بستر مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی کشور ایران، زمینه‌ی مناسبی را برای تحلیل و بررسی تأثیرهای متقابل مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی در استراتژی اقتصاد سیاسی و روابط اقتصادی این کشور فراهم کرده است، تا فرآیندی علمی در این کتاب کندوکاو شود.

کتاب «نگاهی به ژئوپلیتیک و دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران» با تحلیل و بررسی تأثیرهای متقابل میان عوامل ژئوپلیتیکی و مؤلفه‌های تأثیرگذار اقتصاد سیاسی و روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌ها و عرصه‌های گوناگون تعاملات بین‌المللی این کشور، پنج فصل و با عنوان‌ها و موضوعاتی پیوسته تألیف و تنظیم شده است. فصل اول این کتاب با عنوان «مباحث نظری» در دو سطح ژئوپلیتیکی و اقتصادی به تبیین و تشریح مؤلفه‌های بنیادین و عمدتاً پایدار در نگرش‌ها و دیدگاه‌های مطالعاتی و علمی و تأکید بر تحلیل‌ها و بررسی‌های ژئوپلیتیکی و اقتصادی پرداخته است. فصل دوم با عنوان «کلیات ژئوپلیتیکی و اقتصادی ایران» در دو سطح و با عنوان ویژگی‌های ژئوپلیتیکی ایران و نیز کلیات اقتصادی ایران، به تشریح و تحلیل ویژگی‌ها و خصوصیات ژئوپلیتیکی و اقتصادی ایران اختصاص یافته است. در فصل سوم روی «ژئوپلیتیک و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران» مطالعه و بررسی ویژگی‌ها و ظرفیت‌های کنونی ژئوپلیتیک ایران تأکید شده است. فصل چهارم به «روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران» پرداخته است که در آن اوضاع کلی حاکم بر وضعیت کنونی و نیز تدابیر و راهبردهای جاری در تعاملات اقتصادی و اقتصاد خارجی کشور بررسی شده است. در فصل پنجم «توسعه‌گرایی در نگرش‌های راهبردی ایران» روی تحلیل و بررسی نگرش‌های راهبردی در ارتباط با ظرفیت‌های ویژه جغرافیایی، اقتصادی و سیاسی کشور از جهت دستیابی به توفیقات مطلوب در تعاملات اقتصادی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی تأکید شده است.

در این کتاب سعی بر آن است که با شناخت دقیق و عمیق بسترهای مساعد و نامساعد ملی و بین‌المللی در ابعاد متعدد استراتژیک و بخصوص با تأکید بر عوامل و پدیده‌های ژئوپلیتیکی و اقتصادی، زمینه‌ها و رویکردهای تحقق فرصت‌ها و مقابله با چالش‌های گوناگون برای حضور مؤثرتر جمهوری اسلامی ایران در تحولات نظام بین‌الملل با کمترین هزینه و بیشترین منافع تبیین شوند.

در اوضاع کنونی تحقق مطلوب این مهم؛ نیازمند آگاهی و اشراف مسئولان اعم از تصمیم‌گیرندگان و تصمیم‌گیران کشور بر یافته‌ها و تحلیل‌های علمی دانش ژئوپلیتیک است. مسأله‌ی اساسی و مورد تأکید در این کتاب، لزوم بکارگیری عملی دیپلماسی اقتصادی با تکیه بر مبانی

ژئوپلیتیکی است که برای رسیدن به این مهم تلاش شده است، تا ضمن استفاده از مستندات برنامه‌ی چهارم و پنجم و نیز منابع مطالعاتی سازمان توسعه و تجارت ایران، بازنمایی لازم در مطالب و بررسی‌های مربوط صورت گیرد. لیکن هرگونه بازبینی و اقدام تکمیلی در مباحث و مطالب این کتاب نیازمند اظهارنظر صمیمانه‌ی صاحب‌نظران و علاقه‌مندان به این موضوع است تا در تجدید چاپ آن، به کار گرفته شود.

در خاتمه نگارندگان این اثر بر خود لازم می‌دانند، ضمن تشکر از جناب آقای دکتر جمشیدی استاد محترم دانشگاه تربیت مدرس که با بازخوانی این کتاب، عنایت صمیمانه را مبذول فرموده‌اند از آقای مهندس عباس احمدی که در بازایی و تنظیم پرونده‌ی این کتاب صمیمانه همکاری داشته‌اند، تقدیر و تشکر می‌نمایند. همچنین از همکاری‌های صمیمانه‌ی گروه‌های علمی مربوط و مسئولان محترم حوزه‌ی چاپ و نشر در «مرکز ملی مطالعات جهانی شدن ریاست جمهوری» نیز که در مطالعه و چاپ این اثر قبول زحمت فرموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

بی‌الله‌رشنو و همایون حمیدی فراهانی - بهار ۹۲